

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА ЯК ОДИН ІЗ КЛЮЧОВИХ ПРІОРИТЕТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАГОСТРЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ КРИЗИ

Визначено характерні тенденції продовольчого забезпечення та причини існування голоду в сучасному світі; досліджено вплив глобалізації на розвиток агросфери та продовольчу безпеку країн із різним рівнем соціально-економічного розвитку

Ключові слова: економічна політика, продовольча безпека, глобалізація

Постановка проблеми. Проблема забезпечення людства продовольством правомірно посідає одне з чільних місць в ієрархії глобальних проблем. Її загострення зачіпає життєві інтереси споживачів, виробників сільськогосподарської продукції, всіх учасників просування продуктів харчування від поля до столу, а в сучасному світі – і пануючих в агропродовольчій сфері ТНК.

Продовольча сфера виступає місцем зіткнення найрізноманітніших і найважливіших інтересів: соціальних, економічних, геополітичних, міжнародних тощо. Гарантування достатнього рівня продовольчого забезпечення населення є важливою проблемою, що посідає провідне місце в політиці держав світу і є чи не найголовнішою складовою їх національної безпеки. Продовольча безпека країни є невідмінною умовою і гарантією збереження її суверенітету й незалежності, забезпечення сталого соціально-економічного розвитку, формування високих рівня та якості життя населення, відтворення людського капіталу.

Дослідженню проблем продовольчої безпеки різних ієрархічних рангів, а також принципів, чинників, загроз і т.д. її формування присвячено велику кількість праць зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема Є. Аронова, С.Г. Афанасьєва, З. Біктімірової, О. Бородіної, П.Т. Бурдукова, П. Гайдуцького, А. Гальчинського, В.М. Геєця, О.І. Гойчук, В.Г. Гусакова, М.Я. Дем'яненко, З.М. Ільїної, С.М. Кваші, В.М. Клочка Є.В. Ковальова, Д.Ф. Крисанова, В. Месель-Веселяка, Л.В. Молдаван, О.Д. Орлова, Б.И. Пасхавера, П.Т. Саблука, І.Г. Ушачова, Е. Холт-Хіменеса, О.В. Чернової, О.М. Шпичака, О.В. Шубравської, В. Юрчишина та ін.

Мета дослідження. Метою даної статті є дослідження впливу глобалізації на продовольчу безпеку міжнародного та національного рівнів. Означена мета передбачає розв'язання наступних завдань: аналіз нинішніх тенденцій продовольчого забезпечення на міжнародному рівні; виявлення причин існування голоду в сучасному світі; дослідження впливу агроглобалізації на розвиток агросфери і продовольчу безпеку країн із різним рівнем соціально-економічного розвитку.

Викладення основного матеріалу. Оскільки харчування є базовою біологічною потребою людини, впродовж усієї історії розвитку людської цивілізації найважливішим її завданням був пошук шляхів досягнення продовольчого достатку. З'явившись із зародженням людського суспільства, проблема продовольчого забезпечення за всю свою тривалу історію змінювала лише форми прояву, масштаби й гостроту. Надзвичайно актуальною вона є й сьогодні, а досягнення людством 7-мільярдної позначки своєї чисельності надає їй особливої значущості в наші дні. Тим більше, що, незважаючи на досягнення сучасної науки і техніки в сфері виробництва й зберігання продовольства, об'єднання зусиль міжнародної спільноти у вирішенні продовольчої проблеми, нарощування світових обсягів виробництва продовольчих товарів (у т.ч. середньодушових), на нашій планеті все ще існує голод. Продовольча допомога, яку надають розвинені країни світу бідним державам, не вирішує проблему продовольчого забезпечення в довгостроковому періоді.

Негативний ефект такої допомоги полягає в тому, що вона формує утриманські налаштування і підриває основи місцевого сільського господарства.

За оцінками ФАО, у наш час у світі голодує 925 млн. чол., щорічно помирає від голоду – 9 млн. чол. Реальна ж чисельність людей, що загинули від голоду, є значно вищою, ніж фіксує офіційна статистика: "...голод важко визначити й виміряти, оскільки при нестачі продовольства багато людей помирає від хвороб, перш, ніж їм довелося би померти від голоду" [1, с. 11].

У сучасному світі все більш поширеним явищем стають голодні бунти. Вони прокотилися такими країнами, як Гаїті, Болівія, Ємен, Афганістан, Індонезія, Буркіна-Фасо, Камерун, Сенегал, Мозамбік і т.д. У той час, як розвинені країни світу практично не відчули на собі наслідків останньої світової продовольчої кризи 2006-2008 рр. (у переважній більшості домогосподарств відбулася лише деяка зміна структури харчування при його достатній енергетичній цінності), для згаданих країн вона стала справжньою катастрофою.

Голод сьогодні – це наслідок високих цін на продовольство, що робить його економічно недоступним для бідної частини населення земної кулі. Згідно з офіційними статистичними даними, за останнє десятиліття ціни на світовому аграрному ринку подвоїлися [2, с. 38] і за оцінками науковців постійно зростатимуть і надалі: "ера дешевого продовольства лишилася в минулому" [3, с. 16]. Дійсно, ринкова економіка, рушійною силою розвитку якої є прибуток, не залишає альтернативи постійному зростанню цін на продовольчі товари за наявності щонайменших підстав для цього.

Сучасний стрибок цін на продовольство обумовлений такими факторами:

- значним ступенем монополізації світового продовольчого ринку та обмеженим доступом на нього нових учасників;
- зростанням цін на енергоносії, передусім нафту;
- вичерпанням агресурсного потенціалу, зокрема земельних та водних ресурсів;
- загостренням глобальних екологічних проблем (опустелювання, підвищення температури доквілля, ерозія ґрунтів, вичерпання ґрунтових вод тощо);
- підвищенням попиту на продовольчі товари, пов'язаного із зростанням рівня життя населення в таких густонаселених країнах, як Індія, Китай, а також у країнах Латинської Америки;
- спрямуванням значних обсягів деяких видів продовольства (зокрема, пшениці, ячменю, кукурудзи, сої, цукрових буряків і тростини, рапсу і т.д.) на виробництво біопалива;
- уведенням продовольчих експортних квот країнами, що є помітними світовими виробниками й постачальниками тих чи інших видів продовольства;
- нагнітанням ситуації з продовольством у світі засобами масової інформації.

Голод у нинішньому світі – це ще й наслідок нерівномірного розподілу продовольства. За ринкової економіки задовольняється не реальна потреба людини в продуктах харчування, а платоспроможний попит. Тому розподіл світових запасів продовольства здійснюється

відповідно до диференціації доходів. На важливості розв'язання цієї проблеми наголошує професор А. Гальчинський: "...одне з найактуальніших завдань сучасності – пошук інструментарію подолання обмеженостей "суспільства споживання"... Втрачається раціональність споживчого попиту. Відбувається розрив між споживанням і задоволенням реальних потреб людини. Формуються "хибні", віртуальні за своєю суттю потреби, визначальним мотивом яких стає незмірне бажання "мати". Зупинитися в цьому неможливо, межі бажанню "мати" не існує" [4, с. 26].

Питання про те, чи можливо нагодувати населення Землі, чисельність якого постійно зростає, в різних інтерпретаціях вивчалось впродовж тисячоліть. Наукове ж його обґрунтування у змісті, близькому до сучасного, з'явилося вперше у XVIII ст. (М. Кондорсе "Міркування про хлібну торгівлю", "Лист хлібороба з Пікардії до протекціоніста", "Роздуми про панщину" (90-ті рр. XVIII ст.); Т.Р. Мальтус "Дослідження про закон народонаселення" (1798 р.), "Дослідження про наслідки хлібних законів" (1814 р.)).

У Біблії неодноразово згадується про голод "по всій землі". Чи не найбільш яскравим прикладом вирішення проблеми голоду в біблійні часи, була історія фараона та Йосипа (гл. 41-43 книги Буття). Над Єгиптом справдилося видіння фараона про сім років голоду після семи років достатку, яке зумів пояснити Йосип: "Ось наступає сім років великого достатку по всій землі Єгипетській. Після них настануть сім років голоду, і забудеться весь той достаток в землі Єгипетській, і виснажить голод землю, і непомітним буде попередній достаток на землі по причині голоду, котрий настане, бо він буде дуже важким". Разом із таким тлумаченням видіння фараона, Йосип запропонував йому розумне розв'язання проблеми голоду: "Нехай повелить фараон поставити над землею наглядачів і збирати в сім років достатку п'яту частину всього того, що дасть земля Єгипетська; хай вони беруть усякий хліб цих наступаючих хороших років і зберуть у міста хліб під віданням фараона в їжу, й хай бережуть; і буде ця їжа в запас для землі на сім років голоду, котрі будуть в землі Єгипетській, щоб земля не загинула від голоду". Ці далекоглядні дії врятували від голодної смерті не лише єгиптян: "І з усіх країн приходили в Єгипет купувати хліб у Йосипа, тому що голод посилювався по всій землі".

Біблія пророкує людству голодні часи і в майбутньому: "... і будуть голод і мори по місцях" (Євангеліє від Матвія 24:7); голод "останнього часу" символізує вершник на чорному коні з мірою в руці (Одкровення 6: 5,6) (до речі, в указаному місці йдеться про надто високі ціни на базові продукти харчування).

Авторитетний, широко знаний у наукових колах спеціаліст, що вивчає світову продовольчу проблему Л. Браун, директор Інституту світового спостереження (World Watch Institute, Вашингтон) пише: "...багато цивілізацій минулого не змогли усвідомити й оцінити знаки, які пророкували їм загибель. Неодноразово саме скорочення продовольчого забезпечення було причиною їх падіння". І стосовно сьогодення: "У деяких країнах громадський порядок вже почав руйнуватися через стрімко зростаючі ціни на продовольство і поширення голоду. Чи не пророкує світова продовольча криза глобальну руйнацію нашої цивілізації?" [5].

У сучасних умовах глобалізації продовольча проблема набуває нового змісту, її актуальність постійно зростає, тому все частіше вона розглядається в контексті "продовольчої безпеки".

Глобалізація економіки, в тому числі її агропродовольчої сфери, в сучасному світі є об'єктивною реальністю, невідворотним процесом. Ознаки агроглобалізації вбачаються нині в укрупненні продуктивних сил світового сільського господарства, поглибленні взаємозв'язку, взаємозалежності і

взаємодоповнюваності аграрних економік країн, високому ступені міжнародного поділу праці в агросфері, посиленні дії фактору порівняльних переваг, комерціалізації сільськогосподарського виробництва, харчової промисловості й системи збуту продовольства, посиленні в агросфері ролі ТНК (іноді вони мають більший вплив на розвиток окремих галузей та територій, ніж власні уряди країн), інтенсифікації світової торгівлі продовольчими товарами тощо [3, с.17].

Один із відомих вітчизняних дослідників новітніх глобально-цивілізаційних перетворень професор А. Гальчинський зазначає, що "Глобальний капіталізм – не просто система співіснування різних способів виробництва, що "зчеплені один з одним", не органічне поєднання цивілізаційного "центру" і розгалуженої "периферії", а відповідна спеціалізація і поділ праці між ними. Нинішній "центр" сформувався за участі ресурсної бази "периферії" і без її подальшого використання забезпечити перманентність процесу нагромадження капіталу, а на цій основі – самодостатність власного розвитку не міг раніше, не може і тепер. Це одне із сутнісних визначень сучасної світосистеми" [6, с. 10].

На перший погляд, вирішуючи проблему продовольчої безпеки на глобальному рівні, країни, задіяні в цьому процесі, здійснюють одновекторні, спільні зусилля в напрямку її успішного розв'язання. Та вже більш прискіпливий аналіз ситуації показує, що насправді поглиблюється глобальна стратифікація і її гіркі плоди пожинають бідні країни "периферії". Для того, щоб жителі одних країн могли на достатньому рівні збалансовано харчуватися, населення інших вимушене недоїдати, а іноді – навіть голодувати.

Аналогічну думку знаходимо в російського вченого Е. Азроянца: "...замість спільного руху в одному напрямі на основі спільності інтересів і єдиних стандартів, реалізується агресивна політика прориву країн-лідерів за рахунок решти держав світу" [7].

На думку А. Гальчинського, глобальна нерівність перетворилася на центральну проблему XXI ст.: "Розбудований на засадах капіталістичної ієрархії світ, визнає лише сильних, поважає тих, хто спроможний до самоствердження, здатний захищати власну свободу та національні цінності" [6, с. 10].

Як свідчать статистичні дані, в сучасному світі основний торговельний оборот і переважна частина взаємних інвестицій здійснюється у межах сукупності постіндустріальних країн. Інші ж учасники глобальної світосистеми вимушені приймати так звану "наздоганяльну модернізацію" з усіма притаманними їй недоліками: орієнтацією на зовнішні інвестиції, низькою зарплатою робочої сили, використанням, переважно, екстенсивних факторів зростання, технічною модернізацією, яку нав'язує Захід, збільшенням частки експорту у виробництві, зростанням питомої ваги імпорту в споживанні і т.д.

Агроглобалізація – процес багатогранний і неоднозначний. Це викликає таку ж суперечливість думок щодо її ролі, значення і наслідків для людства в сучасному світі. Позитивний вплив агроглобалізації на забезпечення продовольчої безпеки здійснюється через удосконалення і появу нових (інформаційно-біологічних, космічних та ін.) агротехнологій, зростання рівнів механізації і продуктивності праці в сільському господарстві, підвищення рівня капіталовіддачі в галузі тощо.

Слід, однак, відзначити, що резерви нарощування обсягів виробництва продовольства за рахунок згаданих процесів не є безмежними й на сьогоднішній день у світі вже практично вичерпані, про що свідчить сповільнення темпів приросту середньодушового виробництва продовольства в світі впродовж останніх десятиліть [3, с. 21]. Світова продовольча система чимдалі повільніше і з більшими затратами долає нові виклики сучасної дійсності.

У країнах, що розвиваються, зростання доходів від сільськогосподарського виробництва, забезпечене механізацією і зростанням продуктивності праці, зовсім не означає їх реінвестування у подальший розвиток аграрного виробництва. Як показує практика, отримані доходи йдуть на погашення кредитів, узятих сільськогосподарськими виробниками, або ще гірше – розкрадаються коруптивним чиновництвом.

Разом із тим, процес глобалізації активізує вплив деяких дестабілізуючих факторів на розвиток світової агросфери, спричиняє виникнення нових загроз продовольчій безпеці. Аглоглобалізація зумовлює поляризацію виробництва і споживання продовольства, забруднення і виснаження агросередовища, вичерпання ресурсів, голод мільйонів.

Актуальним питанням сьогодення стало визначення “верхньої” межі впливу людства, яку може витримати біосфера. Стабільний ріст виробництва продовольства в сучасному світі лише на перший погляд виглядає стійким, насправді ж таким не є.

Глобалізація торгівлі збільшує відірваність споживачів від екологічних наслідків їх способу життя. Ті види сільськогосподарського виробництва, які чинять найбільш несприятливий вплив на довкілля і потреба в продукції яких задовольняється в одній країні, виносяться на “периферію”, де екологічні наслідки пожинаються населенням іншої держави. Зона екологічного забезпечення розвинених країн, зазвичай, у декілька разів більша, ніж їх власна територія. Так, за оцінками відомої білоруської дослідниці проблем продовольчої безпеки З. Ільїної “...зона екологічного забезпечення Італії приблизно у вісім разів більша, ніж територія країни. Для того, щоб населення земної кулі чисельністю 9 – 10 млрд. чол. могло жити в достатку при сучасній технології виробництва, треба ще 2-3 таких планети, як Земля” [8, с. 27].

Прискіпливу увагу науковців, зайнятих проблемами продовольчої безпеки, викликає аструктурний ефект, який вносить агроглобалізація в розвиток світового АПК. Так, серйозним негативним фактором, який зумовив зниження рівня продовольчої безпеки країн, що розвиваються, стала торговельна лібералізація, впровадження якої лобювали Всесвітній банк, МВФ, СОТ. В умовах вільної торгівлі продовольчими товарами та відкритості ринків цих країн, у більшості з них була відсутньою належна підтримка (матеріально-технічна, грошова і т.д.) власних товаровиробників. Внутрішнє виробництво продовольчих товарів у таких умовах згоралося, і країни, що розвиваються, з експортерів продовольчої продукції поступово перетворилися на імпортерів (наприклад, Філіппіни – рису; Мексика – кукурудзи). У свою чергу, ріст концентрації виробництва, посилення вертикальної інтеграції в агропродовольчому комплексі, зростання ролі ТНК в агросфері та інші ознаки комерціалізації сільського господарства обумовили фактичне знищення дрібних агровиробників цієї групи країн. Разом із тим, фермери не тільки виробляють помітну частку продуктів харчування, використовуючи при цьому екологічно стійкі методи ведення сільського господарства, але й виступають саме тим прошарком населення країни, який визначає її культуру і формує національну ідеологію.

Сьогодні агроглобалізація нав’язує таку модель міжнародного поділу праці, яка фіксує однобічну спрямованість (монокультурність) сільського господарства залежних країн, а отже, сприяє їх перетворенню на все більш відсталі аграрно-сировинні і допоміжно-обслуговуючі ланки світової агросистеми. У цих країнах розвиваються, як правило, експортоорієнтовані галузі, що характеризуються притоком фінансових і трудових ресурсів (до речі, мова не йде про залучення у виробничий процес місцевих селян і фермерів). У той же

час відкритість продовольчого ринку держав шкодить перспективам розвитку інших галузей (особливо високозатратних) і викликає загострення соціальних проблем у суспільстві.

Директор дослідницького інституту Food First Institute (США) Е. Холт-Хіменес зробив висновок, що “програми структурної корекції”, нав’язані Всесвітнім банком і МВФ, руйнували національні агентства, які регулювали торгівлю, відміняли гарантії цін, ліквідували тарифи і дерегулювали сільськогосподарські ринки. Це, в кінцевому рахунку, “...зруйнувало національні сільськогосподарські економіки і прив’язало продовольчу безпеку країн Півдня до глобальних ринків, де панували багаті країни Півночі” [9 с. 4]. Такі дії Всесвітнього банку та МВФ в угоду ТНК і розвиненим капіталістичним країнам, дали привід багатьом науковцям [3, с. 17; 9, с. 4] звинуватити їх у свідомому підриві продовольчої безпеки країн, що розвиваються.

Зараз усе частіше звучать думки про те, що замість здійснення неоліберальної політики в інтересах економічно розвинених країн, МВФ мав би передусім опікуватися забезпеченням глобальної ліквідності для стабільного економічного зростання, а СОТ у свою ідеологію бажано було б внести зміни, спрямовані на захист конкретних позицій країн “третього” світу [10, с. 37].

Серйозну небезпеку для економік відсталих країн становлять також відкриті глобалізацією перспективи трудової міграції. Оскільки найосвіченіші і найкваліфікованіші працівники виступають найбільш мобільною частиною суспільства, яка прагне зайнятості в значно кращих умовах, ніж це може забезпечити власна економічна система, саме їх з неоправданою шкодою для себе і втрачають країни “периферії”.

На жаль, Україна в силу досягнутого рівня соціально-економічного розвитку, наявний авторитету та впливовості на міжнародній арені і т.д. навряд чи зможе скористатися перевагами агроглобалізації, як найбагатші й найсильніші країни сучасного світу, а, з більшим ступенем імовірності, зазнає впливу її негативних наслідків.

Найбільш болючими і несприятливими для національної продовольчої безпеки, на нашу думку, будуть наступні:

- посилення експлуатації та інтенсифікація вичерпання агресурсного потенціалу держави;
- прискорення відтоку трудового капіталу за кордон, насамперед, найбільш конкурентоздатної та інтелектуалізованої його частини;
- інтенсифікація забруднення навколишнього природного середовища (землі, води) агрохімікатами;
- посилення аструктурного ефекту в агросфері: однобока, чітко орієнтована на експорт галузева структура сільського господарства з орієнтацією на вирощування найбільш виснажливих для ґрунту культур (рапс, соняшник тощо) і, відповідно, нераціональна структура споживання продовольчої продукції населенням з усіма витікаючими звідси наслідками для здоров’я і життя людини;
- підвищення ступеня залежності вітчизняного продовольчого ринку від імпорту та кон’юнктурних коливань на світовому ринку продовольства, і, як наслідок
- підвищення цінового тиску, насичення вітчизняного ринку імпортними продовольчими товарами низької якості, зниження обсягів імпорту і погіршення його структури в кризові періоди;
- знищення дрібних форм господарювання у вітчизняній агросфері (які завжди були опорою українського суспільства в найбільш скрутні часи його історії і неодноразово в такі періоди забезпечували формування бази для виходу з кризи) і в результаті – позбавлення значної частини сільського населення засобів для існування.

Ознаки реалізації саме цього сценарію розвитку вітчизняної агросфери в умовах глобалізації спостерігаються вже сьогодні. Так, моніторинг стану аграрного сектору України, дозволив фахівцям Інституту економіки та прогнозування НАН України [11] зробити невідомі висновки про наявність серйозних деформацій та негативних тенденцій у його розвитку. Зокрема, вже зараз спостерігаються:

- зміни в організаційній структурі агросфери в напрямку її холдингізації, надання преференцій розвитку переважно великотоварним господарствам і витіснення з неї середніх та малих форм господарювання;
- низький загальний рівень техніко-технологічного переоснащення сільського господарства;
- зростання техногенного навантаження на екосистеми;
- деградація людського капіталу села при зниженні рівня трудової активності та зайнятості сільського населення і посиленні диференціації в доходах різних верств сільських жителів;
- диспропорції в галузевій і продуктивній структурах виробництва, що обумовлює монокультурізацію сільського господарства і демонструє чітку орієнтацію вітчизняного АПК на задоволення зовнішнього, а не внутрішнього попиту;
- перевищення темпами зростання внутрішніх цін на продовольчі товари динаміки експортних цін;
- низький загальний рівень споживання вітчизняних продуктів харчування, незбалансованість раціону та вживання в їжу імпортованих продовольчих товарів сумнівної якості;
- надмірна концентрація землекористування, яка обмежує доступ до оренди землі малих форм господарювання, ставить під загрозу здійснення державного контролю над певними територіями і через обезземелення селян спричиняє зростання соціальної напруженості в суспільстві;
- посилення міграції працездатного населення з села;
- занепад села як просторової, природоресурсної і соціальної бази сільськогосподарського виробництва.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На нашу думку, нинішнє загострення продовольчої проблеми на глобальному рівні пов'язане не стільки з вичерпанням можливостей світової агросистеми, скільки з комплексом, передусім, політичних та комерційних рішень країн, які сьогодні справляють найбільш суттєвий вплив на продовольче забезпечення. Так, протиріччя між принципами міжнародної аграрної політики і сучасними вимогами продовольчого ринку призводять до суттєвого обмеження заходів державної підтримки сільського господарства країн, що розвиваються (відповідно до вимог СОТ) і відповідно – гальмування розвитку сільського господарства в багатьох країнах.

Несприятливим є і прогноз динаміки виробництва світових продовольчих ресурсів в майбутньому, що обумовлено, насамперед, об'єктивними глобальними причинами. Дефіцит необхідних ресурсів в умовах глобалізації, напевно, мав би сприяти їх ощадливому й раціональному використанню у світовому масштабі, натомість призводить лише до збагачення структур, які ними володіють.

Формуючи стратегію національної продовольчої безпеки в сучасних умовах глобалізації, українські політики повинні будувати її з урахуванням того, що наша держава в силу досягнутого рівня соціально-економічного розвитку, наявних авторитету та впливовості на

міжнародній арені і т.д. навряд чи зможе скористатися перевагами агроглобалізації, як найбагатші й найсильніші країни сучасного світу, а, з більшим ступенем імовірності, зазнає впливу її негативних наслідків.

Вітчизняний політикум зобов'язаний забезпечити якщо не уникнення (це мало ймовірно), то хоча би згладження та послаблення наслідків деструктивної продовольчої політики на міжнародному рівні, що детермінує залежність країн із нижчим рівнем розвитку від чужих інтересів і нав'язує їм виконання принизливої ролі обслуговуючого аграрно-сировинного приладку.

Україна має розробити доктрину продовольчої безпеки, визначити стратегію розвитку агропромислового комплексу з урахуванням власних переваг у міжнародному поділі праці і усвідомленням необхідності раціонального використання сукупного потенціалу вітчизняної агросфери.

Список використаної літератури:

1. Ковалев Е.В. Потенциал мировой агропродовольственной сферы: плюрализм оценок / Е.В. Ковалев // Мировая экономика и международные отношения. - 2011. - № 8. - С. 3 - 14. 2. Пасхавер Б. Сценарії розвитку агросфери / Б. Пасхавер // Економіка України. - 2011.- № 11. - С. 38-44. 3. Ковалев Е.В. Мировой продовольственный кризис: эскалация проблем / Е.В. Ковалев // Мировая экономика и международные отношения. - 2010. - № 4. - С. 15 - 23. 4. Гальчинський А. Лібералізм – еволюційні трансформації / А. Гальчинський // Економіка України. - 2010. - № 6. - С. 23-34. 5. Brown L. The Geopolitics of Food Scarcity// Spiegel Online International. 11.02.2009 <http://www.spiegel.de/international/world/0,1518,606937,00.html> 6. Гальчинський А. За межами капіталізму / А. Гальчинський // Економіка України. - 2011. - № 9.- С. 4-16. 7. Азроянц Э.А. Размышления о будущем. Глобализация. Конфликт или диалог цивилизаций? / Э.А. Азроянц. - М., 2002. 8. Ильина З.М. Продовольственная безопасность: теория, методология, практика / З.М. Ильина. - Минск: Ин-т экономики НАН Беларуси, 2007. - 230 с. 9. Holt-Jimenez E. The World Food Crisis// Policy Brief. October 2008. № 16 P. 4 / www.foodfirst.org. 10. Ключко В. Глобалізація та особливості сучасної економічної кризи / В. Ключко // Економіка України. - 2011. - № 9. - С. 27-37. 11. Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення) / В. Геєць, В. Юрчишин, О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України.-2011.-№ 12. - С. 4-14.

ЗЕЛЕНСЬКА Олена Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Чернігівського державного інституту економіки і управління.

Наукові інтереси:

– агропродовольчий комплекс і продовольча безпека

Надійшла до редакції: 10. 04.2012 р.